

prof. dr hab. Piotr Oliński

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

olinskip@umk.pl

INSTYTUT HISTORII PAN	
Wpłynęło: 02/06/2025	Znak:
Ref:	Za:

Toruń, 3.05.2025 r.

Dziś 3.06.2025
Piotr Oliński
Egyp

OCENA

dorobku naukowego i rozprawy dra Marcina Grulkowskiego pt. "Privilegia Casimiriana. Przywileje króla Kazimierza IV Jagiellończyka dla Gdańska z okresu wojny trzynastoletniej" (Źródła do Dziejów Gdańska, t. 1), Gdańsk 2023, ss. 320.

Dr Marcin Grulkowski od wielu lat w swoich badaniach skupia się na tematyce miejskiej, źródłoznawczej, a jako główny obiekt badań upodobał sobie średniowieczny i nowożytny Gdańsk. Tytuł doktora nauk humanistycznych otrzymał w 2009 r. na podstawie rozprawy „Najstarsze księgi miejskie Głównego Miasta Gdańska” przygotowanej pod opieką naukową prof. dr hab. Beaty Możejko. Rozprawa ta stała się podstawą publikacji „Najstarsze księgi miejskie Głównego Miasta Gdańska z XIV i początku XV wieku. Studium kodykologiczne” wydanej w 2015 r., która została bardzo dobrze oceniona w kilku recenzjach m. in. w takich czasopismach, jak Roczniki Historyczne, Zapiski Historyczne czy Folia Toruniensia. Monografia ta otrzymała nagrodę „Studiów Źródłoznawczych” imienia Stefana K. Kuczyńskiego (druga najlepsza praca z zakresu źródłoznawstwa i nauk pomocniczych historii). Dr Grulkowski od 2006 r. jest pracownikiem Zakładu Dziejów Pomorza w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN.

Już jako doktor Marcin Grulkowski przygotował kilka ważnych edycji źródłowych i katalogów, w tym w 2014 r. „Katalog dokumentów i listów królów polskich z Archiwum

Państwowego w Gdańsku (do 1492 roku),” wspólnie z Beatą Możejko i Sobiesławem Szybrowskim, a nieco później dzięki projektowi pozyskanemu w ramach konkursu NCN „Najstarsze księgi kamlarskie Głównego Miasta Gdańska w XIV-XV wieku” w 2016 r., zaś w 2017 r. „Księgi małoletnich Głównego Miasta Gdańska w XV wieku”. Uczestniczył również w latach 2018-2019 w międzynarodowym projekcie „Die Rechnungsbücher (1566-1584) der Stettin-Danziger Kaufmannbankiersfamilie Loitz”, w ramach którego wydano księgi rachunkowe Loitzów, które są przechowywane w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Publikacja ta jest też dostępna w formie bazy internetowej (<https://doi.org/10.24344/geldkunstnetz>). Ostatnim efektem jego większego przedsięwzięcia edytorskiego jest publikacja *„Dokumenty i listy z epoki jagiellońskiej z Archiwum Państwowego w Gdańsku. Edycja krytyczna. Seria 2: Listy duchowieństwa, urzędników, szlachty i miast polskich z Archiwum Państwowego w Gdańsku, t. 1: do 1479 roku”* przygotowana wspólnie z Adamem Kozakiem, Adamem Szwedą i Sobiesławem Szybrowskim w 2023 r. w ramach serii „Folia Jagellonica”. Przygotował ponadto blisko 50 artykułów, ponadto wiele haseł i biogramów w wydawnictwach o charakterze encyklopedycznym, słownikowym i leksykalnym oraz kilka recenzji. W artykułach dominują kwestie źródłoznawcze, biograficzne, gospodarcze (rynek renty w Gdańsku, cło funtowe), przestrzeń Gdańska, a także historiograficzne. Warto zwrócić uwagę na kilka wybranych artykułów, jak „Listy cesarza Fryderyka III Habsburga w Archiwum Państwowym w Gdańsku (na marginesie opracowania Regesta Imperii z archiwów pruskich i inflanckich)” opublikowany w *Studiach Źródłoznawczych*, w którym skorygował publikację źródłową przygotowaną w ramach ważnego projektu „Regesta Imperii” przez austriackich i niemieckich historyków, „Cło funtowe a działalność kancelarii Głównego Miasta Gdańska w XIV-XV w.” w *Rocznikach Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, gdzie zajął się problemem przemian statusu prawnego cła funtowego w Prusach, czy „Korespondencja Krakowa i Wrocławia z Głównym Miastem Gdańskim w późnym średniowieczu” opublikowane w *Klio*. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym, gdzie zebrał, pokazał statystyki i omówił tematykę listów wymienionych w tytule miast poruszając się na obszarze opopularnej w ostatnich latach problematyki komunikacji w średniowieczu. Są to więc badania pod względem tematycznym dosyć różnorodne, terytorialnie skupiające się na Gdańsku, państwie krzyżackim i Prusach Królewskich.

Wskazana jako podstawowa dla przeprowadzenia oceny w celu uzyskania stopnia doktora habilitowanego została monografia „Privilegia Casimiriana. Przywileje króla Kazimierza IV Jagiellończyka dla Gdańska z okresu wojny trzynastoletniej” wydania w sposób

niezwykle staranny jako 1 tom serii: Źródła do Dziejów Gdańska, (Gdańsk 2023) przez Wydawnictwo Muzeum Gdańska.

Monografia składa się z dwóch części, z których pierwsza jest podzielona na 5 rozdziałów, druga składa się z 2 rozdziałów i edycji omawianych dokumentów. W części I noszącej tytuł „Przywileje Kazimierza Jagiellończyka z lat 1454-1457 w dziejach Gdańska” znalazło się pięć rozdziałów, z których każdy jest jeszcze podzielony na mniejsze fragmenty. Pierwszy z tych rozdziałów pt. „Przywilej w myśli polityczno-prawnej średniowiecza i czasów nowożytnych” ma charakter wprowadzający. Są tam rozważania na temat przywileju jako źródła historycznego i źródła prawa. Podano wybrane definicje historyczno-prawne terminu „privilegium”, w których podkreślano m. in. partykularny charakter przywilejów, zaliczano je do prawa prywatnego. Znaczna część rozważań w tym rozdziale dotyczy nie tylko średniowiecza, ale również czasów nowożytnych. Pojawiło się tutaj kilka ciekawych wątków, z których każdy mógłby być rozwinięty. Np. Autor zwrócił uwagę na wyrażane przez elblązan niezadowolenie w związku z nominacją na stanowisko proboszcza ich kościoła parafialnego obcokrajowca, co uznali za niezgodne z przywilejami krajowymi i miejskimi. Tutaj warto by się jeszcze zastanowić np. nad kompetencjami w ramach praw patronackich nad kościołem parafialnym. Nieco odrębny charakter ma ostatni podrozdział dotyczący stanu badań nad przywilejami miast hanzeatyckich i pruskich.

Rozdział II noszący tytuł „*Privilegia Casimiriana* jako obiekt badań historyczno-prawnych” składa się również z kilku podrozdziałów. Pierwszy z nich to krótki zarys historii kancelarii gdańskiej, a później archiwum gdańskiego, oparty w przeważającej części dostępnych publikacjach, gdzie jednak pewnym novum jest zwrócenie uwagi na źródła określające dokładne miejsce przechowywania przywilejów gdańskich. Zastanawia trochę użyte przez Marcina Grulkowskiego słowo „pojemnik” jako tłumaczenie niemieckiego „Becken” we fragmencie wspominającym o przeglądaniu dokumentów przez króla Zygmunta Augusta w połowie XVI w.; spodziewałbym się raczej obitej tkaniny skrzyni. Nieco miejsca także sposobowi sygnowania dokumentów. Podawano numer szuflady, a dalej według Grulkowskiego sygnaturę literową. W przypisie jednak podał numer szuflady i dalej najwyraźniej po spacji cyfrę arabską. Wydaje się, że mamy tu sprzeczność. Dla porównania można by przywołać jeszcze sposoby sygnowania dokumentów znane z innych archiwów miejskich, np. z Torunia, gdzie również określano miejsce przechowywania dokumentów według numeru scrinium i dalej numeru dokumentu, zaś dokumenty układano według

wystawców. Nie jest dla mnie zrozumiałe, dlaczego obszerny cytat źródłowy dotyczący udostępnienia królowi Zygmuntowi Augustowi w 1552 r. przywilejów gdańskich pojawił się dwukrotnie w opracowaniu (s. 36, przyp. 103 i s. 48, przyp. 125). Za drugim razem wystarczyłoby odniesienie do wcześniejszego przypisu. Kolejny rozdział został poświęcony widymatom i potwierdzeniom przywilejów gdańskich, okolicznościom ich powstania, a także limitowaniu dostępu do tych przywilejów przez władze miejskie. Następny podrozdział dotyczy recepcji wydarzeń związanych z inkorporacją Prus do Polski w okresie nowożytnym, w XIX wieku i w wieku XX ze szczególnym uwzględnieniem Gdańska. Zaznaczono w tym krótki podrozdziale tylko zasadnicze wątki pojawiające się w pamięci historycznej o tym wydarzeniu. Dalej Autor skupił się już tylko na recepcji przywilejów gdańskich w nowożytnym piśmiennictwie, czego dotyczy stosunkowo obszerny kolejny podrozdział. Ten fragment w moim przekonaniu wnosi sporo nowych spostrzeżeń. Najpierw przejrane zostały pod tym kątem kroniki gdańskie do XVII wieku, następnie polskie, po czym znowu powrócono do kronik gdańskich zaczynając od XVI-wiecznej kroniki Kaspra Schütza. Ostatni fragment w tym rozdziale dotyczy badań nad przywilejami gdańskimi w XIX i XX wieku.

Rozdział 3 nosi tytuł „Położenie polityczno-prawne Gdańska w okresie panowania krzyżackiego”. Znalazło się w nim porównanie przywilejów lokacyjnych Głównego Miasta Gdańska z 1342 w odnowionym przywileju z 1378 r. i przywileju Młodego Miasta Gdańska. Na tej podstawie Autor mógł stwierdzić, że odnowiony przywilej Głównego Miasta był podstawą dla przywileju młodomiejskiego. Analizie poddane zostały również prawa Starego Miasta Gdańska, przy czym z powodu niezachowania przywileju lokacyjnego wystawionego najprawdopodobniej w 1377 r. prawa te są rekonstruowane na podstawie innych źródeł. Ostatnim zagadnieniem poruszonym w tym fragmencie są prawa Osieka. W prowadzonej narracji wskazywano na silne uzależnienie nowych miast od zakonu krzyżackiego, jednak nie poruszono innego obecnego w historiografii, w tym również w cytowanych przez Autora pracach, podstawowego problemu - na ile powodem zakładania nowych miast było stworzenie konkurencji dla starych miast, a na ile miały one stanowić uzupełnienie funkcji starszych ośrodków miejskich. Kolejny podrozdział dotyczy uprawnień politycznych i gospodarczych Głównego Miasta Gdańska do 1454 r., co znowu jest krótkim przeglądem najważniejszych zagadnień, jak pozycja Gdańska wśród miast pruskich, udział w zjazdach stanów pruskich, udział w poselstwach dyplomatycznych, pozycja handlowa Gdańska i uprawnienia gospodarcze. Kolejny fragment dotyczy stanowiska polityczno-prawnego Gdańska w Hanzie, gdzie znowu mamy do czynienia z przeglądem najważniejszych wybranych zagadnień

mieszczących się w przekonaniu Autora w zakresłony w tytule podrozdziału ramach. Jeszcze krótszy zaledwie jednostronicowy jest podrozdział na temat cła funtowego. Rozdział 3 zamyka podrozdział omawiający kwestie sporne Głównego Miasta Gdańska z zakonem krzyżackim. W tym fragmencie zamieszczono fotografię instrukcji z żadaniami rady Głównego Miasta Gdańska w 1453 r., przy czym na podstawie zdjęcia można stwierdzić, że jest to raczej minuta instrukcji.

Rozdział 4 nosi tytuł „Gdańsk na drodze przywilejów”. Ukazane zostały starania miast pruskich, w tym Gdańska o uzyskanie przywilejów o Kazimierza Jagiellończyka. Autor ukazał, że nie były to łatwe pertraktacje. Niemniej jednak zostało zniesione np. cło funtowe i inne obciążenia celne, król zrezygnował również z profitów, jakie władcy przynosiło ius naufragii. Na marginesie, nie wiem, z jakich względów Autor napisał słowo „naufragii” przez zdwojone „f” (s. 135). Gdańsk otrzymał również wraz z trzema innymi miastami prawo mennicze. Pomimo tych zdobyczy posłowie gdańscy mieli być rozczarowani uzyskanymi rezultatami. Jak słusznie zauważył M. Grulkowski, miasta obawiały się dominacji Gdańska, stąd też zaczęły rywalizować o względy władcy. Niewiele wnosi podrozdział dotyczący sytuacji Gdańska w początkach wojny trzynastoletniej. Dalej Autor zajął się wydarzeniami, które prowadziły do wydania pierwszego z przywilejów Kazimierza Jagiellończyka dla Gdańska. Przybycie króla do Prus w celu odebrania hołdów w nowej prowincji dało możliwość wnoszenia przez miasta swoich postulatów. Zwrócił uwagę na to, że Gdańsk uzyskał obietnicę, że nie będą wznoszone zamki w pasie pięciu mil od miasta. Swoją przywilej Gdańsk otrzymał w dniu wydania dokumentu hołdowniczego. Wystawienie kolejnych przywilejów dla Gdańska przez Autora zostało osadzone przede wszystkim w kontekście wsparcia finansowego, jakiego Gdańsk udzielił Kazimierzowi Jagiellończykowi i wojskom w toku działań militarnych w wojnie trzynastoletniej.

W rozdziale 5 Autor skupił się na potwierdzeniach przywilejów dla Gdańska dokonanych przez kolejnych władców polskich: Zygmunta Starego w 1515, 1526, Zygmunta Augusta w 1548, Zygmunta III Wazy w 1588, Władysława IV Wazy w 1633, Jana Kazimierza w 1649 oraz Michała Korybuta Wiśniowieckiego w 1669, Augusta II w 1698 r. Osobne fragmenty zostały poświęcone konfliktowi Gdańska z ostatnim z Jagiellonów na tronie polskim oraz ze Stefanem Batorem. Pozycja Gdańska była kluczowa dla XVII-wiecznej Rzeczypospolitej. Z perspektywy gdańskiej widać dążność do stabilizowania majątków poprzez zakup nieruchomości, zwłaszcza okolicznych majątków ziemskich, co było

podejmowane przez coraz liczniejszych przedstawicieli mieszczaństwa gdańskiego. Wpływało to jednak negatywnie na wysokość podatków płaconych z posiadłości ziemskich. Rada dążyła w reakcji na to zjawisko do ograniczania praw do zakupu i zwiększenie swojej kontroli na obrotem ziemiami. Z kolei spory z władcami XVII-wiecznymi dotyczyły wysokości poborów podatkowych. Przywileje gdańskie Kazimierza Jagiellończyka stały się elementem walk i sporów wewnątrzmięjskich między patrycjatem a cechami, jak i sporów Gdańska z władcami Rzeczypospolitej. W XVIII wieku przywileje gdańskie potwierdził Stanisław Leszczyński w 1707 r. Również w trakcie sporu elekcyjnego 1733-34 Gdańsk poparł Leszczyńskiego, co spowodowało kapitulację wobec Augusta III. Miasto złożyło hołd nowemu królowi, a ten w 1734 r. zatwierdził dotychczasowe przywileje gdańskie. Spory wewnętrzne w Gdańsku i skargi Trzeciego Ordynku umożliwiły królowi ingerencję w prawa miasta w połowie XVIII w. i zwiększenie swoich kompetencji. Przywileje gdańskie zostały ostatecznie zniesione wraz z rozbiorami. Czasy pruskie wraz z epizodem napoleońskim zostały opisane w ramach dominującej w starszej historiografii narracji. Szkoda, że Autor nie pokusił się o rozważenie, na ile wprowadzane w prawach i administracji gdańskiej zmiany wpisywały się w modernizację przepisów, unowocześnianie struktury zarządzania miastem, czy systemu podatkowego.

Część 2 monografii jest już przeprowadzoną analizą dyplomatyczną wszystkich czterech przywilejów gdańskich otrzymanych od Kazimierza Jagiellończyka w latach 1454-1457. Znalazł się tu opis paleograficzny, analiza sfragistyczna i analiza formularza dokumentów, przedstawienie kolejnych etapów tworzenia dokumentów. Zamieszczony został również obszerny fragment opisu dokumentu z 1454 r. dokonany w 1570 r. przez Stenczela Bornbacha. Autor podał też kopie przywilejów gdańskich, które istniały w zaginionych rękopisach Biblioteki Gdańskiej PAN. Dalej następują pracowicie przygotowane edycje wszystkich czterech przywilejów. Szczególnie wiele pracy musiało kosztować wyszukanie wszystkich kopii poszczególnych dokumentów w zasobach archiwalnych i bibliotecznych. Ta część pracy jest solidną analizą dyplomatyczną opisywanych dokumentów.

Przedłożona przez Habilitanta monografia jest solidnym opracowaniem czterech przywilejów Kazimierza Jagiellończyka udzielonych Gdańskowi, chociaż nie pozbawionym w moim przekonaniu pewnych wad. Można by dyskutować na temat struktury pracy. Dlaczego na przykład stan badań nad przywilejami hanzeatyckim i pruskimi znalazł się w rozdziale „Przywilej w myśli polityczno-prawnej średniowiecza i czasów nowożytnych”. Nie odpowiada to temu tytułowi ani pod względem tematycznym, ani pod względem chronologicznym. Łatwiej

już uzasadnić fragment poświęcony inkorporacji Prus w 1454 r. w późniejszej świadomości społeczno-politycznej w rozdziale „*Privilegia Casimiriana* jako obiekt badań historyczno-prawnych”. Momentami ciągłość narracji jest zakłócona. Tego rodzaju uwagi, jak to się często zdarza w przypadku omawiania struktury różnych prac, zapewne mogą być dyskusyjne. Dlatego też nie zmieniają one mojej pozytywnej oceny monografii Marcina Grulkowskiego.

Podsumowując stwierdzam, że dotychczasowy dorobek habilitanta zasługuje na pozytywną ocenę. Dorobek ten i przedłożona rozprawa habilitacyjna "Privilegia Casimiriana. Przywileje króla Kazimierza IV Jagiellończyka dla Gdańska z okresu wojny trzynastoletniej" spełniają warunki określone w art. 219 Ustawy o Szkolnictwie Wyższym i Nauce z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz. U. 2018, poz. 1668) i wnioskuję o nadanie o drowi Grulkowskiemu stopnia doktora habilitowanego.

Piotr Ołwiński